

بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

فرهنگی کرامی: سرکار خانم سعیده بیسر جندی

فرسنگ سبز انتظار را قلم های سرخ می نوازند. آن سان که از اتفاق آمان، زندگی معنای موعود به خود می گیرد؛ و طراوتی ملموس را به بخشناقی در آسازد فراموشی کیل می کند. می توان از دنیای کلمات در کنار تصویر کم رنگ دوی مشرک، بهانه ای به بلندای منادی آزادی بناناد و از لوح امید غربت لکه های تشویش رازدود.

کنون که به لطف ایند منان در این سیر از شمنده گام بر می داریم با اهدای این لوح، حضور موفق شماراد محور آثار علمی، بخش دانشگاهی دوازدهمین همایش بین المللی دکترین مهدویت و کتب رتبه ای برتر، جامه ای تقدیر می پوشانیم، و از درگاه پروردگار متعال، موفقیت روز افزون شمارا خواستاریم.

دکتر سید مهدی طبیبی
رئیس جهاد دانشگاهی
واحد علوم پزشکی تهران

دکتر مهدی فیض
دبیر علمی همایش

دوازدهمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۵، قم.

اعتقاد به منجی؛ از مکانیزم دفاعی تا اعتقاد حقیقی

سعیده بیرجندی^۱

چکیده:

اعتقاد به منجی در تمام ادیان و عقاید مذهبی وجود دارد؛ زیرا این مفهوم به معنای نجات‌دهندگی و امیدواری اشاره می‌کند؛ بنابراین چون اساس و پایه همه ادیان، امیدواری به آینده نیک بشر است، این سؤال پیش می‌آید که آیا اساساً اعتقاد به منجی و یاری‌دهنده بشر، اعتقادی حقیقی است یا نوعی مکانیزم دفاعی است که انسان در طول اعصار از آن برای آسایش و آرامش روان خود در برابر مشکلات و سختی‌ها و گرفتاری‌ها به کار گرفته است؟ این مقاله، اعتقاد به منجی آخر زمان را از لحاظ روان‌شناختی و جامعه‌شناختی بررسی خواهد کرد. اعتقاد داشتن به منجی، ضمن اینکه اعتقاد و ایمانی راستین است، آرامش و قدرتی روانی و روحی به صاحبش می‌بخشد؛ از این جهت، چنین اعتقادی هم می‌تواند نوعی مکانیزم دفاعی باشد و هم می‌تواند اعتقادی حقیقی و ایمانی راسخ باشد و این دو، نه تنها با هم منافاتی ندارند بلکه هر دو موضوع، در یک راستا، حرکت می‌کند.

کلمات کلیدی: مهدویت، منجی، مکانیسم دفاعی، آخر زمان.

^۱ دکترای زبان و ادبیات عربی، مدرس دانشگاه علوم قرآنی دامغان
ایمیل: sabirjandi@gmail.com

مقدمه

همه ادیان، چه آسمانی چه غیر آسمانی، نوید آمدن منجی را داده‌اند و همگی بر این نظرند که هرگاه جهان از ظلم و ستم پر شد، منجی از جنس بشر ظهور خواهد کرد که جهان را از عدل و داد پر می‌کند. جای شگفتی نیست اگر تمامی ادیان، پیروان خود را با نوید آمدن منجی که آنان را از چنگال ظلم و ستم می‌رهاند، امیدوار سازند، زیرا انسان بدون امید، قادر به ادامه زندگی خود نخواهد بود و زندگی بدون معنا خواهد شد. پس نوید آمدن منجی برای پیروان کلیه ادیان، نویدی آرامش‌بخش و امیدوار کننده است و اعتقاد به آن، نه تنها ضرری ندارد، بلکه مفید فایده نیز هست. زیرا ادیان، همه وسیله‌اند برای رسیدن انسان به کمال مطلوب. حال پرسشی به وجود می‌آید که آیا پیروان این عقیده یا به عبارت دیگر، عموم مردم، این اعتقاد را به عنوان نوعی مکانیزم دفاعی در برابر مشکلات خود، به کار می‌گیرند یا حقیقتاً و عمیقاً بدان معتقدند و منتظر آمدن منجی آخر زمان هستند؟ پاسخ دادن به این پرسش مهم، هدف اصلی مقاله حاضر است. ما در این پژوهش، ابتدا به صورت اجمالی نگاهی به مفهوم منجی در سه دین زردشت، یهودیت و مسیحیت می‌اندازیم، پس از آن انواع مکانیزم‌های دفاعی را به اختصار ذکر می‌کنیم. سپس اعتقاد به منجی را با مکانیزم‌های ذکر شده، بررسی و تطبیق خواهیم نمود.

سوالات تحقیق:

پژوهش حاضر در پی پاسخ دادن به سوالات ذیل است:

- اعتقاد به منجی آخر زمان، اعتقادی حقیقی است یا مانند نوعی مکانیزم دفاعی عمل می‌کند که مردم آن را برای مقابله با مشکلاتشان به کار می‌گیرند؟
- اگر این اعتقاد، نوعی مکانیزم دفاعی باشد، آیا منافاتی با حقیقی بودن آن دارد؟
- آیا اساساً اعتقادات معنوی و مذهبی افراد، نمی‌تواند نوعی مکانیزم دفاعی باشد؟

فرضیات تحقیق:

- اعتقاد بسیاری از مردم به منجی آخر زمان، نوعی مکانیزم دفاعی است. مثلاً آن‌ها ممکن است در شرایط سختی قرار بگیرند و توان مقابله با آن شرایط را نداشته باشند، مثل هنگام جنگ یا قحطی‌های شدید، پس، تنها راه و شاید آخرین راه، امیدوار بودن به منجی و انتظار کشیدن برای او است. چون در حقیقت، مکانیزم‌های دفاعی، راهی برای تخلیه روانی افراد هستند که فرد در شرایط مختلف، آن‌ها را به کار می‌گیرد.

- انسان در شرایط مختلف زندگی، همواره نیازمند یار و یاور و تکیه‌گاهی بوده است. مثلاً همین که در همه لحظات زندگی به وجود خدا اعتقاد دارد و عمیقاً او را احساس می‌کند، نه تنها موجب فرح‌بخشی و امیدواری برای او می‌شود، بلکه به زندگی‌اش نیز معنا و انگیزه می‌دهد. اعتقاد به منجی نیز از همین قسم است. در واقع، حقیقی بودن این اعتقاد هیچ منافاتی با مکانیزم دفاعی بودن آن ندارد و یک اعتقاد می‌تواند هم حقیقی باشد، هم تکیه‌گاهی در برابر مشکلات و سختی‌ها.

- اساساً اعتقاد به ماوراء و معنویات و امور مذهبی، آرامش‌بخش روح و روان آدمی است و همین آرامش‌بخشی، یکی از اهداف ادیان است. انسان همواره به طور ناخودآگاه، برای مقابله با مشکلات، انواع مکانیزم‌های دفاعی را به کار می‌گیرد و بسیاری از اوقات، اعتقادات معنوی، مکانیزم‌های دفاعی مناسبی برای انسان هستند.

اهداف تحقیق:

هدف ما از این پژوهش، بررسی اعتقاد به منجی به عنوان یکی از انواع مکانیزم‌های دفاع روانی و اثبات این موضوع است که حقیقی و عمیق بودن این اعتقاد، منافاتی با مکانیزم دفاعی بودن آن ندارد، بلکه یکی از اهداف آن نیز محسوب می‌شود.

پیشینه تحقیق:

تا کنون هیچ مقاله یا کتابی به صورت مستقل در این زمینه، نوشته نشده ولی در لابه‌لای برخی کتب، به صورت پراکنده، اشاراتی به این مسأله شده است که برای نمونه می‌توان به کتاب‌های ذیل، اشاره کرد:

- منجی‌باوری در دین زردشتی و ادیان ابراهیمی، (۱۳۹۲)، نوشته اسدالله آژیر. در این کتاب، اعتقاد به منجی در ادیان مختلف از لحاظ تاریخی بررسی شده است.
- امام مهدی موجود موعود، (۱۳۸۷)، نوشته جوادی آملی. نویسنده در این کتاب به خصوصیات و صفات و معرفی حضرت مهدی عجل الله فرجه، پرداخته است.

روش‌شناسی تحقیق:

روش کار ما در این تحقیق، کتابخانه‌ای و توصیفی است.

نگاهی به مفهوم منجی و سیر تاریخی آن

معنای لفظی:

منجی در معانی؛ رهاننده، نجات‌بخش، رهایی‌بخش، رهایی‌دهنده و مقابل مهلک آمده است. (ر.ک:

دهخدا، ج ۱۴، ۲۱۶۰۷)

معنای اصطلاحی:

همه ادیان جهان به گونه‌ای معتقدند که هرگاه بشر به لحاظ معنوی و اخلاقی، پا در انحطاط و ورطه هلاک گذارد و از مبدأ هستی فاصله گیرد و جهان را تاریکی جهل، غفلت و ستم در برگیرد، شخصیتی نجات‌دهنده ظهور خواهد کرد که به این شخص نجات‌دهنده، "منجی" گویند.

سیر تاریخی مفهوم منجی:

نجات در دین زردشت، فرایندی طولانی برای بازگرداندن جهان اهریمن زده به حالت اولیه مطلوب است. نجات در آیین مزدیسنا، آنقدر مفهوم و اعتقادی حتمی و مؤکد است که بدون سخن گفتن از آن، آدمی منتظر می ماند و گویا نمی تواند فرجامی برای انسان و جهان تصور کند. (ر.ک: آژیر، ۱۹ و ۲۰) واژه های که در گاهان (بخشی از اوستای قدیم)، درباره منجی موعود به کار می رود، "سوشیانس" است. (ر.ک: موحدیان عطار، ۳۷) مفهوم سوشیانس در آیین مزدیسنا، همان مفهوم "مسیحا" یا احیاء کننده اسرائیل، در آیین یهود را داراست. این اعتقاد در آیین مسیحیت، با رجوع "عیسی مسیح" (ع) پس از آنکه جهان مملو از ظلم و جور شد، ظاهر می شود و در آیین اسلام نیز با اعتقاد به حضرت "مهدی" (عجل الله) تجلی می کند. بنابراین، یکی از مهمترین نقاط تشابه بین آیین زردشت و آیین های ابراهیمی، همین اعتقاد به منجی است. (ر.ک: آژیر، ۸۸-۸۹)

مهدویت

"مهدی"، رایج ترین عنوان برای منجی موعود در اسلام است. در قرآن لفظ مهدی به کار نرفته. (ر.ک: آژیر، ۲۰۹) برخی از تفاسیر، مثل تفسیر قمی^۲ (ر.ک: قمی، ج ۲، ۷۷) بسیاری از آیات قرآن را به مسأله خروج مهدی و مسایل مربوط به آن، تاویل و توجیه می کنند (ر.ک: همان، ۳۶۲) اما طبق گفته علامه طباطبایی، احادیثی که در تایید این نوع تفاسیر به کار گرفته می شود و معنایی متفاوت از معنای ظاهری قرآن را بر آن حمل می کنند، در واقع در حکم جری و تطبیق مفهوم کلی بر مصداق جزئی و یا از باب بطن قرآن است.^۳ (ر.ک: طباطبایی، ج ۱۴، ۱۶۶)

^۲ علی بن ابراهیم در تفسیرش که منسوب به امام صادق علیه السلام است در معنی آیه «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنْ الْأَرْضَ يَرثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء/۱۰۵) می گوید: «فرموده، تمام کتابها [ای آسمانی] ذکر [خداوند] است، البته بندگان صالح من زمین را به ارث خواهند برد * فرمود: حضرت قائم علیه السلام و اصحاب اویند. (ر.ک: قمی، ج ۲، ۷۷)

^۳ علامه طباطبایی در تفسیر آیه «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» (قصص/ ۵) می گوید: در این که آیه مذکور در باره اهل بیت علیهم السلام است، روایات بسیاری از طریق شیعه رسیده است، و از این روایت برمی آید که همه روایات این باب از قبیل جری و تطبیق مصداق بر کلی است. (ر.ک: طباطبایی، ج ۱۴، ۱۶۶)

«مهدویت»، مصدر جعلی از واژه "مهدی" است. طبق معتقدات مذهب شیعه امامی و نیز بر اساس روایات بسیاری که در کتاب‌های اهل سنت و جماعت آمده، در آخر زمان، مهدی از آل محمد (ص) ظهور خواهد کرد. (جوادی آملی، ۷۰) برای غیبت او چندین دلیل ذکر کرده‌اند که ترس از کشته شدن، ابتلای مومنان و اینکه غیبت آن حضرت از اسرار خداوند است، از جمله علل غیبت ایشان می‌باشد. (موحدیان عطار، ۲۷۳) اسلام به عنوان آخرین و کامل‌ترین دین از ادیان آسمانی، به مسأله مهدی موعود بیش از سایر ادیان اهمیت داده و در تبیین مسائل مربوط به آن، اهتمام خاصی ورزیده است. (ر.ک: جوادی آملی، ص: ۸۰-۸۱) در میان احادیث نبوی، این حدیث دیده می‌شود که "اگر فقط یک روز از عمر دنیا باقی بماند، خداوند تعالی آن روز را به درازا خواهد کشاند تا این که از من یا از خاندان من مردی پیدا شود که جهان را پر از داد کند، همچنان که پر از جور بود. (ر.ک: همان، ۷۱)

چنانکه ذکر کردیم، در قرآن نام مهدی نیامده اما روایات شیعه و سنی در زمینه ظهور و خروج مهدی، بسیار زیاد و به حد تواتر رسیده است، به گونه‌ای که کسی نمی‌تواند درباره درستی آنها تردید به خود راه دهد. بر اساس جایگاه مهم مهدی (عج) موعود در اسلام است که همه مسلمانان از هر گروه و فرقه‌ای بر این مسأله اتفاق دارند که در آخر الزمان حضرت مهدی (عج) خروج می‌کند و بر این مسأله نیز اتفاق نظر دارند که آن حضرت از نسل حضرت علی (ع) و فاطمه زهرا (س) و هم‌نام پیامبر (ص) است. (دشتی، ج ۵، ۶۱۶)

در واقع باید گفت که حلقه پایانی روز قیامت در اسلام، ظهور منجی است. به نظر می‌رسد که پایان یافتن دنیا با ظهور منجی، نوعی پاسخ‌گویی به نیاز بشر باشد. زیرا این رخداد، نقطه اوج همه فضایی است که انسان‌ها در طول تاریخ، انتظارش را داشتند. به عبارت دیگر، مهدویت، معنایی نزدیک به معنای روز داوری یا روز بازپسین دارد. مهدویت، تجلی والاترین و برترین صفات نیکو است. تجلی عدالت، شفقت، رحمت، برادری، مساوات، زیبایی و خردورزی است. به بیان دیگر، ظهور منجی (حضرت مهدی (عج))، زیباترین نهایی است که برای جامعه بشری ترسیم شده.

تاثیر معنویات و اعتقادات مذهبی بر زندگی افراد

بین دو اصلاح "مذهبی بودن" و "معنویت" تفاوت هست. مذهب، نظامی سازمان یافته از عقاید، شیوه‌ها و آیین‌های طراحی شده برای تسهیل نزدیکی به مقدسات، آیین‌ها و حالات متعالی است. اما معنویت، تلاش فرد برای فهم و درک مسایل، معنا و هدف زندگی است.

«دینداری و اعتقادات مذهبی، در کل، آثار مفیدی بر سلامت روح و جسم دارند. قدرت روحی یا قوت قلب، آرامش خاطر همراه با رفع اضطراب و نگرانی‌ها، سلامت و بهداشت روانی، برخی از آثار مثبت دینداری است.» (آذربایجانی، ۲۶۴ و ۲۶۵)

«اخیرا معنویت و عناصر آن در جامعه پزشکی مورد توجه بیشتری قرار گرفته است. پاره‌ای مطالعات توجه به معنویت را توسعه خودکنترلی، اعتماد به نفس و اطمینان بیشتر، ذکر کرده‌اند. در مطالعاتی روی بیماران سرطانی، نقش مذهب، ایمان به خدا و نیایش بر درمان بیماری و اثرات جانبی آن، تسهیل همکاری بیماران در درمان و کاهش اختلالات تنظیم، افسردگی، پریشانی و تولید احساساتی نظیر؛ ترس، عصبانیت، احساس گناه و احساسات سرکوب کننده، به وضوح دیده شد.» (بحرینیان، ۱۳۳)

یونگ (۱۸۷۵-۱۹۶۱)، روانپزشک و متفکر سوئیسی نیز، درباره اعتقادات مذهبی می‌گوید: «به عقیده من یک نظریه علمی، هر قدر هم که دقیق باشد، از لحاظ حقیقت روانشناسی ارزشش کم‌تر از ارزش یک اعتقاد مذهبی است. به این دلیل که "نظریه علمی" الزاما انتزاعی و منحصرآ یک امر عقلی است و حال آنکه اعتقاد مذهبی یک تمامیت غیر عقلی را به وسیله تصویر، بیان می‌کند.» (یونگ، ۵۳) او همچنین معتقد است که اعتقاد مذهبی، به طرز کامل‌تری روح انسان را منعکس می‌کند و ممکن است تا قرن‌های پیشمار، باقی بماند. (ر.ک: همان، ص ۵۴)

بنابراین، اینکه اعتقادات مذهبی، موجب آرامش روح و روان و بالا رفتن سطح اعتماد به نفس می‌شود و بر سلامتی جسمی افراد نیز تاثیر می‌گذارد، حقیقتی است که پزشکان و روانشناسان و فلاسفه نیز بر آن تاکید کرده‌اند.

اثرات مثبت و منفی اعتقاد به منجی در میان مردم

اندیشه منجی و نجات موعود در هر یک از ادیان به لحاظ بن و ریشه یا خاستگاه به چهار صورت،
تاویل میشود:

۱- پیش بینی: به این صورت که در میان اقوام و ادیان مختلف، آمدن یک منجی، پیش‌بینی شده
است. ۲- پیش‌گویی یا اخبار از غیب ۳- امید: این امید، امیدی روانشناختی به رهایی، به‌روزی، برافتادن ظلم
و بیداد و برپایی عدالت و امنیت به ویژه در دوران فشار و اختناق و یکی از خصایص بشری است. این امید
می‌تواند در قالب امید به آمدن منجی، تجلی پیدا کند. ۴- آرمان: ریشه در آرزویی دارد که از شدت جذابیت،
تبدیل به آرزویی جمعی شده است. (ر.ک: موحدیان عطار، ۳۱)

انتظار و اعتقاد به منجی در میان مردم، می‌تواند فواید بسیاری داشته باشد. از جمله آنکه «در نتیجه
انتظار فرج، نور امید در دل منتظران، پرتو افکنده و آنها را برای یک زندگی مطلوب و ایده‌آل در آینده، امیدوار
می‌نماید و همین امید است که شخص را در برابر مشکلات، مقاوم نموده و او را به ادامه زندگی، دلگرم می‌سازد
و یأس و ناامیدی را که عامل بدبختی و محرومیت در زندگی فردی است از میان می‌برد.» (کمپانی، ۱۳۷۰،
۳۵۳)

اندیشه موعود، از لحاظ نظری، حامل ارزشها، آثار و تفکرات مفیدی است. این اندیشه، امکانات مادی
و معنوی بسیاری را در زندگی فردی و اجتماعی افراد به ارمغان می‌آورد و دارای پتانسیل‌های بسیاری است
که از جمله آن، می‌توان به موارد ذیل، اشاره کرد:

أ- به دست دادن آرمان: آرمانها خودباوری را تقویت می‌کنند و از انحراف انسان و
بی‌معنایی در زندگی او، جلوگیری می‌کنند و هدف فرد و جامعه را تبیین می‌نمایند.

ب- ارایه مسیر: این اعتقاد می‌تواند، مسیر درستی را به فرد و جامعه نشان دهد و آنها را
از انحراف و کژ روی، منع کند.

ت- معنایی برای زندگی و فلسفه‌ای برای تاریخ

ث- فرآیند نهادن زمینه‌ای برای تفاهم و همگرایی

ج- عبور دادن بشریت از امیدهای واهی

ح- ایجاد نوعی انتظار فعال: این انتظار موجب می‌شود که افراد خود را از لحاظ روحی و

روانی و نفسی برای آمدن و ظهور منجی، آماده کنند که این خود، انگیزه‌ای برای تلاش در جهت خوب

ماندن و گام برداشتن به سمت خوبی است. (ر.ک: موحدیان عطار، ۴۸۴-۴۸۹)

اعتقاد به منجی؛ نوعی مکانیزم دفاع روانی

پیش از آنکه به این سوال پاسخ دهیم که آیا اعتقاد به منجی، نوعی مکانیزم دفاعی است یا خیر، باید

مکانیزم‌های دفاعی و انواع آن را بشناسیم. بنابراین ابتدا به صورت خلاصه، تعریفی از مکانیزم‌های دفاعی ارائه

می‌کنیم، سپس انواع آن را بیان خواهیم کرد:

مکانیزم دفاعی و انواع آن

«من» اصلی‌ترین و مرکزی‌ترین هسته شخصیت است و هرگونه کوچک شمردن ارزش آن، تهدیدی

برای این هسته به شمار می‌رود. به همین دلیل، برای محافظت از "من" در برابر فروپاشی و تحقیر، مکانیزم‌های

دفاعی، وارد عمل می‌شوند. وجود این مکانیزم‌ها برای بی‌اهمیت نشان دادن شکست‌ها و حمایت در برابر هیجان‌ات

و اضطرابها، احساس ارزشمندی است. «(فروید، ۱۰)

وقتی انسان نمی‌تواند تعارضهای روانی خود را به طور مستقیم حل کند، برای رفع این خطر به طور

ناخودآگاه به مکانیزم‌های دفاعی متوسل می‌شود تا به کمک آنها بتواند موجودیت خود را حفظ کند. در حقیقت،

راه‌هایی از اضطراب ناشی از عدم تامین نیازهای "نهاد"، که برآورده سازی آنها مجازات و تنبیه از سوی جامعه

و وجدان را به دنبال دارد، به کار گرفتن یک سری از مکانیزم‌های دفاع روانی است.

انواع مکانیزم‌های دفاعی به قرار زیر هستند:

انواع مکانیزم های دفاعی

۱- **مکانیزم دفاعی سرکوبی:** این مکانیزم، همان پس راندن و واپس زنی است. واپس زنی از مهمترین مکانیزم‌های روانی است. به این معنا که فرد مجبور است برای هماهنگ شدن با جامعه، خواسته‌ها و امیالش را واپس بزند. یعنی آنها را به بخش مبهم و تاریک ذهنش بفرستد. معمولاً آنچه را که شخص، واپس می‌زند، موضوعی آزار دهنده است و این مکانیزم، موجب ایجاد آرامش روحی و روانی در او می‌شود. (فروید، ۱۴ و ۱۸)

۲- **مکانیزم دفاعی جبران:** این نوع مکانیزم، جبران یا تلافی نام دارد. فرد این مکانیزم را برای پوشش گذاشتن روی مشکلات و کمبودهایش به کار می‌گیرد، زیرا این مکانیزم، موجب برقراری تعادل در او می‌شود. همانطور که مثلاً کمبود بینایی، سایر حواس را تقویت می‌کند.

مکانیزم جبران، انواع مختلفی دارد: جبران از طریق جرم و جنایت، جبران از راه تحقیر کردن دیگران، جبران از راه کبر و فخر و جبران از راه متوسل شدن به قهرمان‌ها و آرمان‌ها. در این نوع آخر، قهرمانی که توسط انسان ساخته شده، آگاهانه یا ناآگاهانه، تبدیل به سمبلی برای آرمان‌های او می‌شود و شخص، آنها را مانند الگو می‌داند.

۳- **مکانیزم دفاعی برابر سازی:** در این حالت، شخص به صورت ناخودآگاه رفتار فرد دیگری را الگو قرار می‌دهد و از آن، تقلید می‌کند. این مکانیزم عمدی نیست و معمولاً شخص خود را شبیه به کسی می‌کند که به او وابستگی روحی و عاطفی دارد.

۴- **مکانیزم دفاعی توجیه:** افراد برای ساکت کردن وجدان خود در برابر اشتباهاتی که مرتکب می‌شوند، این مکانیزم را به کار می‌گیرند. یعنی عملی که رخ داده را موجه جلوه می‌دهند تا خود را قانع کنند.

۵- **مکانیزم دفاعی عکس العمل سازی:** این مکانیزم، خصوصیت اخلاقی-رفتاری خاصی را در فرد به وجود می‌آورد که غالباً نقطه مقابل امیال و انگیزه‌های درونی شخصی قرار می‌گیرد. مثل فردی که برای گرفتن حق خود، پرخاشگرانه تلاش می‌کند.

۶- **مکانیزم دفاعی جابجاسازی:** گاهی یک انگیزه از هدف اصلیش دور می‌شود و به شکلی تغییر یافته در خودآگاه نفوذ می‌کند تا بتواند، "من" را بفریبد. این مکانیزم سبب تحول روانی می‌شود. مکانیزم مذکور می‌تواند امیال سرکوب شده را تجزیه کند، سپس هر کدام از این امیال به شکلی تحول می‌یابند و به "من" فرستاده می‌شوند.

۷- **مکانیزم دفاعی بازگشت:** همان پس زدن به عقب یا عقب نشینی است. به این معنا که بخشی از شخصیت فرد، در مسیر کمالش توقف می‌کند و موجب ایجاد ناهماهنگی در او می‌شود. مثل اینکه فرد، هنگام رویارویی با مشکلات به خاطرات دوران کودکی پناه می‌برد و رفتارهای کودکانه از خود نشان می‌دهد.

۸- **مکانیزم دفاعی گریز:** مکانیزم دفاعی گریز از پر اهمیت‌ترین و مرسوم‌ترین مکانیزم‌هاست. به هنگام سختی‌ها، بسیاری از افراد به شیوه‌های مختلف از مشکلات می‌گریزند. گریزها ممکن است در قالب باده‌گساری، پرخوری، شهوترانی، خواب زیاد، افسردگی، انحراف جنسی، خود ارضایی، خیال‌پردازی و مانند اینها باشد.

۹- **مکانیزم دفاعی تکذیب:** مکانیزم تکذیب، به این صورت است که تمام آرزوها و امیالی که برای فرد غیر قابل تحمل باشد، تکذیب می‌شوند. مثل زنی که مورد خیانت قرار گرفته و می‌کوشد تا این واقعیت را تکذیب کند.

۱۰- **مکانیزم دفاعی درون افکنی:** این مکانیزم به معنی احساس یکی بودن با عوامل خارجی و اظهار همدردی با آنهاست. به این معنا که فرد، تصور ذهنی، آنچه از دست داده را در روح خود جذب کرده و آن را به عنوان جزئی از "من" می‌پذیرد.

۱۱- مکانیزم دفاعی نماد: امیال سرکوب شده به اشکال مختلف، وارد خودآگاه می‌شوند

و "نهاد" برای فریب دادن "من" به تغییر و تحول آن امیال می‌پردازد. در این صورت، آمال، امیال و هوس‌ها، به شکل منسجم از پشت کنایات و استعارات، بیان می‌شوند. در واقع می‌توان گفت که ریشه بیشتر تظاهرات فرهنگی و اجتماعی، همین نمادها هستند. (ر.ک: همان، ۱۱۵)

خصوصیات مشترک مکانیزم‌های دفاعی :

تمام مکانیزم‌های دفاعی، ویژگی‌های مشترکی دارند. یعنی همه آن‌ها از ناخودآگاه ناشی می‌شوند و فرد از فعالیت آن، بی‌خبر است، توانایی سازش دارند، یعنی باعث می‌شوند که فرد با عوامل نامساعد محیط و اطرافش، مطابقت بیشتری داشته باشد، به عنوان آرام‌بخش ناپایدار تلقی می‌شوند، به کار بستن نامعقول و مداوم آنها، سبب دور شدن شخص از حقایق می‌شود و در نتیجه، او از خود واقعیش نیز، فاصله می‌گیرد. (ر.ک: فروید، ۹)

کارکردهای مکانیزم‌های دفاعی :

مکانیزم‌های دفاعی برای محافظت از خود و ذهن خودآگاه و همچنین کاهش اضطراب، رنجش، درد، خشم، اندوه، سرخوردگی و استرس، به کار می‌روند. در حقیقت، کارکرد آنها، کمک به سازگاری و تطابق بهتر با شرایط و محیط پیرامون، کنار آمدن با واقعیت، دور نگهداشتن سائق‌های نهاد از هوشیاری و حفظ آنها در ناخودآگاه، محافظت خود از خجالت‌زدگی و احساس گناه، حفظ آبرو، اعتماد به نفس و عزت نفس نزد دیگران است. افراد، مکانیزم‌های دفاعی را از دوران خردسالی می‌آموزند و سرانجام به صورت عادت در می‌آیند. برخی از این مکانیزم‌ها سازنده و انطباقی و برخی دیگر مخرب و غیر انطباقی هستند. اما در کل، استفاده افراطی و اغراق آمیز از این مکانیزم‌ها منجر به روان‌رنجوری، اضطراب ناشی از رفتار ناهنجار، کنترل بیش از حد غرایز و اختلالات روانی و شخصیتی در فرد می‌شود.

اعتقاد به منجی و مکانیزم‌های دفاع روانی

هر انسانی در نهاد خویش، نیازمند تکیه‌گاه و پناه‌گاهی است تا در هنگام سختی‌ها و تنهایی‌ها به آن پناه ببرد و از آن، مدد جوید. گاهی تلاش‌های مادی ثمر بخش نیست و فایده‌ای ندارد. در این صورت، چیزی که "من" را از فروپاشی باز می‌دارد، تکیه و توجه به معنویات و امور ماورایی است. همین توجه به معنویات و ماوراء، موجب ایجاد انگیزه و انرژی مثبت و قدرت در شخص می‌شود. اما بشر، نیازمند یک منجی بشری نیز هست. منجی که تمام بشریت را از فساد، فقر، ظلم و تباهی، نجات بخشد و برهاند و از آنجایی که منتظران، خود باید انسانهایی صالح باشند و در تهذیب نفس خود بکوشند، اعتقاد به منجی، چه در سطح فردی و چه در سطح اجتماعی، مفید فایده خواهد بود. زیرا این اعتقاد، مانع از احساس پوچی و شکست فردی و اجتماعی، می‌شود و در راستای تهذیب نفس نیز عمل می‌کند.

اعتقاد به منجی را می‌توان در سه دسته مکانیزم‌های گریز، نماد و جبران، گنجانند. در مکانیزم گریز، همانطور که پیشتر به تفصیل بیان شد، شخص به هنگام مواجهه با سختی‌ها، به روشی ناخودآگاه می‌کوشد تا خود را از آن مشکل و سختی برهاند، بنابراین ممکن است به هر وسیله‌ای برای رهایی و فرار از سختی متمسک شود. این وسیله- بسته به شخصیت افراد- ممکن است، باده و قمار باشد یا اعتقاد به منجی و دعا و انتظار برای او. نوع وسیله‌ای شخص برای فرار استفاده می‌کند در مکانیزم گریز، بسته به شخصیت فرد، متفاوت است.

در مکانیزم نماد نیز، چنانکه گفتیم، آمال و آرزوها تغییر شکل می‌دهند و به صورت استعارات یا تظاهرات اجتماعی و حتی مذهبی، نمود پیدا می‌کنند. مثلاً آرزوی رهایی از ظلم و ستم، ممکن است به شکل اعتقاد به منجی تجلی یابد که از تظاهرات مذهبی است.

همچنین در مکانیزم جبران، فرد برای پوشش گذاشتن روی مشکلات و کمبودها و سختی‌هایش به قهرمان‌ها و آرمان‌ها متوسل می‌شود. این قهرمان‌ها ممکن است، قهرمان‌های ملی یا مذهبی باشند. آنجا که مشکلات از حالت فردی خارج شده و شکل گروهی و دسته جمعی به خود می‌گیرد، قهرمانی مانند منجی، انتظار و دعا برای ظهور او، می‌تواند جبرانی برای دردها و سختی‌ها باشد.

نتیجه

نتایج حاصل از این پژوهش به شرح ذیل است:

۱- افراد همواره برای حل مشکلات خود، نیازمند نیروهای ماورایی و معنوی هستند. زیرا نیروهای مادی، محدودیت‌های بسیاری دارند و همیشه برای فرد و جامعه، مفید و مؤثر نیستند و آرامش و رستگاری آن‌ها را تضمین نمی‌کنند و نمی‌توانند عمیقاً آن‌ها را دلگرم کنند و آرامش ببخشند و یا آرامش و دلگرمی همیشگی و پایدار را برای آن‌ها به ارمغان آورند. بنابراین، انسان‌ها به امور معنوی گرویده می‌شوند. از طرفی، اعتقاد به منجی، روحیه همبستگی را بین منتظران ظهور، تقویت می‌کند و انگیزه تلاش و روح زندگی را در آنان ایجاد و جاری می‌نماید.

۲- اعتقاد به منجی می‌تواند ضمن اینکه نوعی مکانیزم دفاع روانی فردی و جمعی باشد، یک اعتقاد حقیقی هم باشد و مکانیزم بودن یک اعتقاد با حقیقی بودنش، هیچ منافاتی ندارند.

۳- اعتقاد به منجی را می‌توان در سه مکانیزم دفاع روانی؛ گریز، جبران و نماد، جای داد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

احمدوند، محمد علی، (۱۳۸۶)، مکانیسم‌های دفاعی روانی، چ ۱، نشر بامداد، تهران.

آذربایجانی، مسعود، (۱۳۹۰)، روانشناسی دین از دیدگاه ویلیام جیمز، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم.

آزیر، اسد الله، (۱۳۹۲)، منجی باوری در دین زردشتی و ادیان ابراهیمی، چ ۱، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، قم.

بحرینیان، عبدالمجید، و سایر همکاران، (۱۳۹۸)، بررسی نگرش بیماران نسبت به تأثیر معنویت در روند درمان آن، فصلنامه اخلاق پزشکی، سال ۴، ش ۱۴.

جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۷)، امام مهدی موجود موعود، مرکز نشر اسراء، قم.

حسینی دشتی، سید مصطفی، (۱۳۸۵)، معارف و معاریف، آرایه، تهران.

دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، لغتنامه، چ ۲، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان، مترجم: موسوی، محمدباقر، دفتر انتشارات اسلامی، قم.

فروید، زیگموند، (۱۳۸۴)، مکانیزم‌های دفاع روانی، مترجم: حبیب گوهری راد، رادمهر، تهران.

قمی، علی بن ابراهیم، (۱۳۹۲)، تفسیر قمی، مترجم: رضوانی، جابر، انتشارات بنی زهرا، قم.

کمپانی، فضل الله، (۱۳۷۰)، حضرت حجة بن الحسن، انتشارات مفید، تهران.

موحدیان عطار، علی و سایر همکاران، (۱۳۸۸)، گونه‌شناسی اندیشه منجی موعود در ادیان، چ ۱، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.

یونگ، کارل گوستاو، (۱۳۸۲)، روانشناسی و دین، چ ۳، مترجم: فواد روحانی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.